

KENGYRO SUKILIMAS

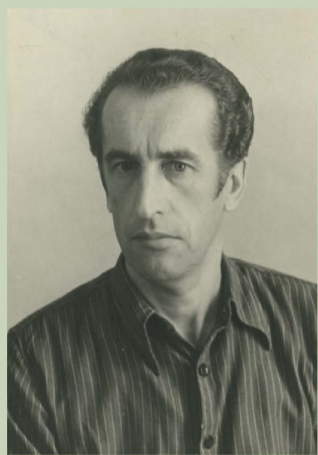
(1954 m. gegužės 16 d.–1954 m. birželio 26 d.)

Kengyras priklausė Steplago (Stepių lagerio) grupės ypatingam lageriui Nr. 4. Įkurtas 1948 m. rugsėjo mėn. Džezkazgano karo belaisvių lagerio Nr. 39 bazėje, Kazachstane, jis buvo trečias iš šešių Steplago skyrių. Nuo 1959 m. Kengyras yra Džezkazgano miesto dalis. Steplago kaliniai dirbo Džezkazgano vario metalurgijos kombinate, Baikonūro anglių šachtose, Ekibastūzo anglių karjeruose, Karsakpajaus vario gamykloje, Džezdų, Terektų, Džezkazgano Rudniko ir kituose akmens karjeruose, statė Džezkazgano ir Balchašo miestus.

1954 m. sausio 1 d. Steplago lageriuose kalėjo 21 090 kalinių. Steplago viršininkas buvo pulkininkas Aleksandras Čečevas. Kai kurie duomenys liudija, kad jis, būdamas MGB generolas majoras, aktyviai dalyvavo malšinant antisovietinę rezistenciją Lietuvoje, bet už tarnybinių nusižengimų buvo pažemintas iki pulkininko ir paskirtas vadovauti Steplagui. Siekiant lageryje sukelti neramumus, iki 1954 m. birželio 20 d. buvo atvežta 1400 kriminalinių kalinių, atsiskusių dirbti. Politiniai kaliniai atidavė kriminaliniams savo talonėlius, kad šie galėtų apsipirkti lagerio kioskuose. Politiniai ir kriminaliniai kaliniai susivienijo prieš lagerio administraciją, o tai buvo labai retas atvejis Gulago istorijoje.

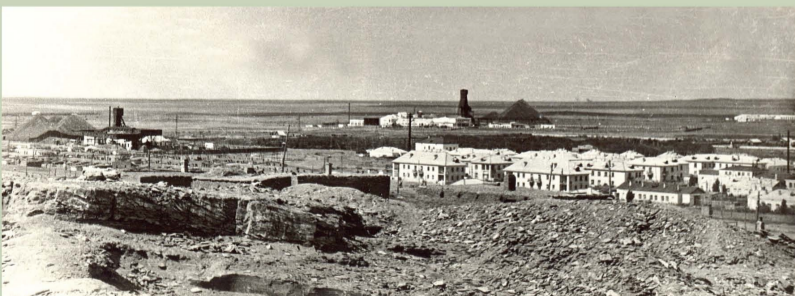
Sukilimas, arba pasipriešinimas lagerio administracijai, vyko 40 dienų, nuo 1954 m. gegužės 16 d. iki birželio 26 d. Pasipriešinimo trukmė – unikalus atvejis Gulago istorijoje. Prieš tai kaliniai keletą kartų streikavo, bet streikai jokių rezultatų nedavė. Administracija juos užglaistydavo pažadais. Sukilimas prasidėjo dėl nuolatinio kalinių žeminimo, smurto ir šaudymų, jam vadovavo iš lagerio kalėjimo pačių kalinių išlaisvintas buvęs Raudonosios armijos tankistas, papulkininkis Kapitonas Kuznecovas ir trylika komisijos, įgaliotos vesti derybas su valstybine komisija, narių. Lietuvis teisininkas Juozas Kondratas buvo sukilėlių konspiracinio centro atstovas, priklausė skundų dėl lagerio administracijos piktnaudžiavimo nagrinėjimo biurui, taip pat rūpinosi sprogstamųjų medžiagų gamybos organizavimu – pasitelkė šiam reikalui lageryje kalintus chemikus. Granatas jie gamino iš sieros, kino juostų ir kitų medžiagų, nes nitroglicerino lageryje nebuvo. Sukilimo metu pirmajame lagerio punkte lietuviai specialiai tam suorganizuotoje laboratorijoje mėgino išgauti vandenilį. Kengyre veikė ir apie 34 narius įvairiu metu turėjęs lietuvių pagrindžio komitetas, kurio pirmininkas buvo Leonas Račiūnas.

Prasidėjęs Kengyro sukilimas apėmė tris lagerio punktus: pirmąjį – moterų, antrąjį ir trečiąjį – vyrų. Kengyro lageryje buvo apie 5500 politinių kalinių, iš jų apie 3000 ukrainiečių ir apie 700 lietuvių. Tarp politinių kalinių buvo 2407 moterys ir apie 3190 vyrų (iš jų 69 proc. vakarų ukrainiečių ir pabaltiečių). Sukilę kaliniai iš lagerio teritorijos išvarė prižiūrėtojus, sudarė už tvarką atsakingas grupes, lagerio apsaugos būrius, administraciją. Įvedė griežtą drausmę, budėjo pamainomis. Buvo pasidarę radijo siųstuvą, ginklų, gamino elektros energiją. Veikė tautiniai kalinių komitetai. Iš sukilimo dalyvio Prano Sabonaičio atsiminimų: *Sukilimo metu lageryje patys kaliniai įvedė geležinę drausmę. Pagal eilę kiekvienas kalinys kasdien privalėjo po keturias valandas budėti sargyboje, kitas keturias aukotis užkardų ir „ginklų“ gamybai. Gintis lageris buvo labai patogus, nes čia 3 metrų aukščio mūro sienomis buvo aptverta ne tik jo išorė, bet ir kiekvienas barakas. Kas jas suprojektavo, matyt, nenujautė, kad jos griūdamos suvirpina imperiją ir suteiks prieglobstį sukilusiems vergams. Tik jų dėka neįstengė mūsų pakirsti kulkosvaidžių ir automatų kulkos.*

Naujas politinių kalinių etapas atvyko į Kengyrą. Iš LGGRTC vykdytos valstybinės programos „Atsiminimų apie tremties ir kalinimo vietas, laisvės kovų dalyvių rinkimas 1999–2001 m.“ rinkinių

Kengyro sukilimo konspiracinio centro atstovas lietuvis Juozas Kondratas (1913–1966). Iš LGGRTC vykdytos valstybinės programos „Atsiminimų apie tremties ir kalinimo vietas, laisvės kovų dalyvių rinkimas 1999–2001 m.“ rinkinių

Džezkazgano lagerio panorama. Džezkazgano sritis, Kazachijos SSR, 1956 m. Iš LGGRTC vykdytos valstybinės programos „Atsiminimų apie tremties ir kalinimo vietas, laisvės kovų dalyvių rinkimas 1999–2001 m.“ rinkinių

Lietuvis Pranas Paulauskas leido rankraštinių laikraštį *Vytis*. Anot Aleksandro Solženicyno, į lagerio technikos skyrių atėję kaliniai čekėnai pasiūlė padaryti aitvarus. Dviem aitvarais su įtaisytomis smūginiais įtaisais buvo išplatinti atsišaukimai apylinkių gyventojams – aiškintos sukilimo priežastys. Buvo reikalaujama, kad iš Maskvos atvyktų vyriausybė komisija. Per sukilimą derėtis su kaliniais buvo atvykęs Gulago viršininkas generolas leitenantas Ivanas Dolgichas. Protestuota dėl prižiūrėtojų žiaurumo, parengti

ekonominio ir politinio pobūdžio reikalavimai, tarp jų: nustatyti ir patraukti baudžiamojon atsakomybėn į kalinius šaudžiusius konvojaus kareivius ir prižiūrėtojus; pagerinti gyvenimo ir darbo sąlygas; galutinai panaikinti griežto režimo apribojimus; iš naujo apsvastyti baudžiamąsias bylas ir sušvelninti neteisėtus nuosprendžius; panaikinti kalinių numeraciją; paleisti nepilnamečius ir kt. Anot Prano Sabonaičio: *Atsišaukimai priešą veikė baisiau už bombas, nes juos gaudydavo dideli NKVD kariuomenės daliniai. Tarp kitų tautybių vėliavų, perrištų juodu kaspinu, čia virš mėnesio plevėsavo ir mūsų trispalvė. Į aitvarus buvo šaudoma, bet jie nebuvo taip lengvai sunaikinami kaip balionai. Prasidėjusios vyriausybės komisijos ir sukilusių kalinių derybos buvo bevaisės. Dėl kalinių sukilimo nutrūko gamyklų ir elektrinės statybos, todėl 1954 m. birželio 24 d. Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ministras Sergejus Kruglovas sukilimui malšinti pasiuntė kariuomenę. Iš Kuibyševo (dabartinė Samara) atvyko MVD vidaus kariuomenė: 1600 kareivių ir karininkų, 98 tarnybiniai šunys ir jų prižiūrėtojai, 3 gaisrinės mašinos ir 5 tankai T-34.*

1954 m. birželio 26 d. iš Karagandos atvykusi MVD kariuomenė sukilimą nuslopino panaudodama penkis tankus T-34. Skiriasi neoficialūs spėjami žuvusiųjų skaičiai (sukilimo dalyvio P. Sabonaičio nuomone, jų buvo apie 200; A. Solženicynas teigia, kad žuvo ir buvo sužeista daugiau kaip 700 žmonių). Oficialiais sovietų represinių struktūrų duomenimis, 106 kaliniai buvo sužeisti, 46 žuvo arba mirė nuo žaizdų. 1954 m. birželio 28 d. generolas majoras Sergejus Jegorovas iš Kengyro vidaus reikalų ministrui raportavo apie 35 kalinių lavonus. Žuvo ir šeši lietuviai: Stasys Daraškevičius, Balys Leipus, Vytautas Markevičius, Kazys Rindeika, Povilas Seikalis, Kazimieras Šiugždinis. Žuvusieji buvo užkasti lagerio zonos teritorijoje, kiti – stepėje. Malšinant sukilimą tankais buvo sužeisti ir lietuviai. Vlada Miliūtė pateko po įvažiuosio į moterų zoną tanko vikšrais. Jai buvo sutraišyta dešinė koja ir ranka, sulaužyti šonkauliai, sumušta galva, atliktos keturios operacijos. Alfonsui Kunigonui buvo amputuota tanko sužalota koja.

Tankai, malšinę Kengyro sukilimą, buvo pasirodę ir prie Rudniko lagerio, kad „apramintų“ kalinius ir ten. Buvęs kalinys Petras Kemeklis prisimena: *Iš Kengyro tankai atvažiavo prie mūsų lagerio sienų ir pateikė ultimatumą išeiti į darbą geru juo arba paims lagerį jėga, tuomet, jau turėdamas žinių apie Kengyro sukilimo baigtį, mūsų lageris kapituliavo.*

Pirma iš kairės – Kengyro sukilimo metu tanko sužalota Vlada Miliūtė (1926–2009). Krasnojarsko ligoninė, 1954 m. Iš Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus rinkinių

Kengyro kalinės kapoja akmenis. Iš LGGRTC vykdytos valstybinės programos „Atsiminimų apie tremties ir kalinimo vietas, laisvės kovų dalyvių rinkimas 1999–2001 m.“ rinkinių

Buvęs Kengyro sukilimo dalyvis Stasys Mačiulis prisimena: *Prisimena įdomus reiškinys. Kengyro apylinkėse balandžio mėn. pabaigoje–gegužės mėn. pradžioje kai kuriais metais (ne kiekvienais) apie pusdienį lydavo; antrą kartą metuose toks pusdienis kartais būdavo spalio mėn. pradžioje. Visą vasarą giedras dangus, lietaus nė lašo, tik karštis. Rugpjūčio mėn. siausdavo smėlio audros, žaibuodavo. Žiemą – sniegas, pūgos. Ir štai 1954 m. birželio 28 d. popietę kaip iš kibiro prapliupo lietus. Lijo apie tris valandas. Lyg tai parūpo Visatos Jėgoms nuplauti nuo Kengyro žemės nekaltai pralietą įvairių tautybių politinių kalinių kraują. Stebėjosi visi, net vietiniai senbuviai kazachai tokio lietaus ir tokiu laiku neprisiminė.*

Numalšinus sukilimą, 36 aktyviausi jo vadovai ir dalyviai (tarp jų ir J. Kondratas) buvo kalinami Kengyro miesto kalėjime, jiems buvo padidintos bausmės (skirta dešimt metų lagerio), apie 400 aktyvesnių kalinių buvo pervesta į sustiprinto režimo kalėjimus, 1000 perkelta į kitus Gulago lagerius, likusieji grąžinti į Kengyro lagerį. Visi sukilimo vadai buvo sušaudyti. Vieninteliam K. Kuznecovui mirties bausmė buvo pakeista į dvidešimt penkerių metų įkalinimo bausmę. 1960 m. jis buvo reabilituotas.

Kengyro ir kiti kalinių sukilimai spartino stalininės Gulago sistemos griūtį. 1954 m. liepos 10 d. paskelbta, kad naikinama ypatingųjų lagerių sistema (sušvelnintos kalinimo sąlygos), pradėta masiškai peržiūrėti politinių kalinių bylas, didžioji dalis politinių kalinių paleisti iš lagerių, kitiems sutrumpintas bausmės laikas. 1956 m. Steplagas buvo panaikintas.

2004 m. į Kengyrą nuvykusi lietuvių ekspedicija žuvusiųjų palaidojimo vietoje pastatė naują kryžių. 2019-aisiais, minint 65-ąsias sukilimo metines, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos ir Karagandos lietuvių bendruomenės *Lituanica* (pirmininkas Lietuvos garbės konsulas Kazachijoje Vitalijus Tvarijonas) pastangomis Kengyre atidengtas memorialinis paminklas (architektas Algis Vyšniūnas), Astanoje surengta paroda.

Parengė dr. Valdas Selenis